Bogár László

FRANCIA FORRADALOM

A francia forradalomról az elmúlt évszázad során a világon mindenütt párás szemekkel és kellő megilletődöttséggel szokás szólani. Ez a tény újra megerősíti a feltevést, hogy az a valami, amiről hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy „a" történelem, az először is nem történelem, hanem történetírás, másrészt egészen bizonyosan a győztesek történetírása. Különösen igaz ez a francia forradalomra, hisz a győztes *western* modernizáció, „a Nyugat" önazonosságának egyik alapvető történelmi pilléréről van szó.

Az alábbiakban az 1789–94 közötti eseménysort, pontosabban csak néhány lényegi összefüggését szeretném röviden áttekinteni. Talán nem szükséges előrebocsátani, hogy narratívám némileg eltér a megszokottól, így bizonyos tények és azok kapcsolódásai többnyire egészen más megvilágításba kerülnek, mint a *mainstream* narratívában megszoktuk. Kifejtésem során támaszkodom arra a – még az uralkodó narratíván belül is terjedő – szakirodalomra, amely igyekszik kicsit árnyaltabb megközelítésben tárgyalni ezt az európai történelem számára valóban döntő fontosságú időszakot. Ebben is kiemelkedő helyet foglal el Simon Schama, a neves holland származású cambridge-i filozófus-történész *Citizens. A chronicle of the French Revolution* című munkája.

Az uralkodó megközelítési mód a francia forradalmat, mint az emberiség felemelkedésének egyik fontos történését, a szabadság kivívásának döntő eseményét tárgyalja. A rejtett tematizációs hatalom óriási erejét jelzi az a tény, hogy az *ancien régime* (a régi rend), mint a *mainstream* narratíva fogalomkészletének egyik kulcsszava, máig is meghatározó eleme e leírási módnak. Ebben a beállításban tehát úgy vetülnek elénk az események, hogy ez a bizonyos régi rend átfogó válságba jutott, tökéletesen képtelen volt bármilyen válaszra az őt érő kihívásokkal szemben. Ám szerencsére megjelentek a forradalom erői és felszabadították a francia társadalmat az avítt feudalizmus zsarnokságától, példát mutatva ezzel örök időkre a világ szabadságszerető népeinek.

Legfeljebb zárójelben, vagy csupán lábjegyzetben említtetik meg, hogy voltak bizonyos túlkapások, némi erőszak, de hát a szabadságnak ára van… (Mi most ehhez zárójelben azt tesszük hozzá, hogy persze egy már nem egészen gyanútlan közép-kelet-európai polgárnak ilyenkor óhatatlanul és stílszerűen *déja vu* érzése támad. Ezt a logikát ugyanis két alkalommal is volt/van szerencséje megtapasztalni: először az úgynevezett létező szocializmus próbálta ilyen módon megfogalmazni saját geneológiáját, újabban pedig a globális kapitalizmus honunkban is gyökeret verő „szép új világa" próbálja imígyen legitimálni önmagát.)

„(…) az a valami, amiről hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy »a« történelem, az először is nem történelem, hanem történetírás, másrészt egészen bizonyosan a győztesek történetírása."

Mi ezzel szemben úgy látjuk, hogy a francia forradalom valójában annak a brutálisan létrontó „szabadságnak" a szinte elképzelhetetlenül kegyetlen és embertelen bevezetése, amelynek filozófiai mélyszerkezetéről itt nem tudunk részletesen szólni. Ekkor a *western* modernizáció átfogó ontológiai agressziója szinte vegytiszta formában nyilvánul meg, és mint majd bemutatni igyekszünk, ezen ontológiai agresszió egyfajta kísérleti terepeként szinte minden új fegyvertípusa kipróbálásra kerül. A terror nem sajnálatos és perifériku kísérőjelensége a francia forradalomnak, hanem legbelső lényege.

Kifejtésünket talán azzal indíthatnánk, hogy a korabeli társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokat alaposan tanulmányozva feltűnik: szó sincs arról, hogy az *ancien régime* képtelenné vált bármilyen változásra. Éppen ellenkezőleg, XVI. Lajos uralkodása alatt túlságosan is dinamikusan zajlott a nyugatias modernitás hatalomszerkezetének kiépülése. Igaza lehet tehát Simon Schamának, amikor idézett műve előszavában így fogalmaz: „A legtöbb történész úgy gondolja, hogy a forradalom tessékelte be a régi rendszertől teljesen idegen modernitást. Rendszerint olyan világra gondolnak, ahol a tőke felváltja a szokást a társadalmi értékek döntőbírájaként, amelyben a jog és a kormányzat intézményeit nem amatőrök, hanem szakemberek irányítják, és ahol nem annyira a föld, mint inkább a kereskedelem és az ipar a gazdasági növekedés alapja. Csakhogy mindezen területeken a legnagyobb változások időszaka nem a forradalom volt, hanem a 18. század utolsó harmada. Sőt akár azt is mondhatjuk, hogy a forradalom ereje nagyrészt abból a (végső soron reménytelen) próbálkozásból fakadt, hogy megállítsa a modernizáció folyamatát. És ezt sok tekintetben nagyon is sikeresen tette. 1795-ben például Franciaország kereskedelmének értéke kevesebb, mint fele volt az 1789-es értéknek, sőt 1815-ben is mindössze hatvan százaléka. A társadalmi–gazdasági változások éppen akkor gyorsultak fel, amikor eltűnt a forradalom és annak fő terméke: a katonai állam. A régi rend tehát aligha írható le olyan társadalomként, amely sírja felé totyogott. Nemhogy halálosan betegnek nem tűnt, de mindenütt a dinamizmus és energia jeleit mutatta."

Az alapvető kérdés az, hogy milyen módon indult el, hogyan eszkalálódott és végül is milyen célokat szolgált az a súlyosan destruktív folyamat, amit az óta is „nagy francia forradalomként" illik említeni. Ennek az ellentmondásnak az okai nem vezethetők vissza egyetlen kitüntetett összefüggésre. Sokkal inkább az okok és okozatok, mélyszerkezeti determinációk bonyolult, interaktív hálója vezetett azokhoz az eseményekhez, amelyek aztán lejátszódtak.

Ami tehát evidenciának tűnik fel, az, hogy a forradalmat megelőző évtizedek egy nagyon is dinamikus modernizáció időszakát jelentették, ám e modernizáció itt is a deszakralizált külső és belső természet gátlástalan kifosztásával egyenértékű. Simon Linguet hatalmas ívű korai „szociográfiájában" megrendítően írja le, hogy a mennyeket ígérő ipari kapitalizmus hogyan hozott igazi poklot a kiszolgáltatott többség számára: „A sötét, dohos odúkban munkás-állatok hordái bújnak meg, szívják a bűzös levegőt, megmérgezik egymást a fertőzésekkel, amelyekből nincs menekvés ebben a férgektől nyüzsgő pokolban. Minden pillanatban a halált szívják be, miközben pihenés nélkül gürcölnek, hogy megkeressenek annyi pénzt, amiből meghosszabbíthatják nyomorúságos életüket." A társadalmi feszültségek minden jel szerint sokkal inkább a brutális dinamizmussal és kíméletlenül zajló modernizációval és nem annak hiánya miatt éleződtek ki.

A szociális, gazdasági, politikai és kulturális elitek közötti diskurzus elvileg megszülhette

volna az „adekvát narratívát", vagyis azt az értelmezési keretet és fogalomkészletet, amelyben a konszenzus és együttműködés esélyei is kialakulhattak volna. Ám a nyolcvanas évek második felétől egyre inkább ennek az ellenkezője figyelhető meg. A legbrutálisabb tőkefelhalmozási pályák felé forduló gátlástalan mohóság, az anyagi és szimbolikus javak tektonikus mélységű újraelosztási rendszerében kialakuló elosztási konfliktusok, illetve a vesztesek fenyegetően növekvő nyomorúsága az elitcsoportokat és reprezentánsaik döntő többségét egyre patologikusabb irányba tolta. Vagyis a józan, mértékletes, teherbíró egyezségek helyett egyre inkább „a mindenki mindenki ellen" negatív végösszegű gigantikus társadalmi játszmájának képe bontakozott ki. Szociálpszichológiai – vagy inkább szociálpszichiátriai – értelemben kezdettől fogva jelen volt annak a katasztrofális és primitíven elbizakodott mítosznak minden eleme, hogy önmagam zsákmányszerző képességének maximalizálását a vesztes többség folyamatos radikalizálásával és elementáris erejű dühüknek a rivális elitcsoportok ellen fordításával érhetem el. Az elbizakodottságot elsősorban az a makacs és végül teljes összeomlásba torkolló hit jelentette, amely azt feltételezte, hogy a tömegek hiszterizálása jól és biztonságosan kézben tartható folyamat.

Összefoglalva: a forradalom valójában nem volt más, mint egy ontoszociális tömegpusztító fegyver, amely arra szolgált, hogy a rejtett elitcsoportok erőforrás-elosztási küzdelmeiket a vesztes többség permanens hiszterizálásának eszkalációjával vigyék végbe.

A továbbiakban azt tekintjük át, először is hogyan alakult ki ez a patologikus karakter, vagy, ahogy Schama fogalmaz, hogyan ment végbe „a polgár kulturális megkonstruálása". Másodszor, hogy miként alakult ki a modernitás új, brutális és végtelenül destruktív nyilvánosság-szerkezete. És végül, hogy a kitartóan sulykolt verbális agresszió hogyan vezetett hihetetlen gyorsasággal az apokaliptikusan véres terror tobzódásához, milliók értelmetlen pusztulásához.

Az új politikai elit patologikus karakterének kialakulási folyamata kettős szerkezetben zajlott. Szükség volt egyrészt a nyilvánosság új tereire, ahol a „tér" szó a fizikai valóságban is értendő. Az így kialakuló tér szívóhatása azután rendkívüli gyorsasággal fejlesztette ki a „verbális mágia" virtuózát: az új szónok-politikust.

„A társadalmi feszültségek minden jel szerint sokkal inkább a brutális dinamizmussal és kíméletlenül zajló modernizációval és nem annak hiánya miatt éleződtek ki."

A nyilvánosság új fizikai tereinek létrehozásában az Orléans hercegi család játszott döntő szerepet: Charles d'Orléans, majd fia Philippe d'Orléans, aki bizarr módon a forradalom utolsó szakaszában a Konvent tagjaként – neve ekkor már Égalité Fülöp polgártárs – legaktívabb támogatója (bár saját unokatestvéréről van szó) a király kivégzésének (igaz, ez sem ad számára esélyt a *guillotine* elkerülésére). Nos, ez a groteszk és módfelett elgondolkodtató ámokfutás arra hívja fel a figyelmet, hogy a zsákmányszerző harc hisztérikus pszichózisa az arisztokrácia legfelső köreiben, a király tágabb családi környezetében is közvetlenül tetten érhető. Philippe d'Orléans fő műve azonban – apja munkáját befejezve – a Palais Royalnak a létroncsoló nyilvánosság első és a forradalom során végig döntő szerepet játszó „lándzsahegyévé" alakítása. Ezzel kapcsolatban érdemes újra Schamát idézni: „1785-re, amikor meghalt az öreg Orléans herceg, és elég pénzt hagyott fiára, hogy befejezhesse a munkát, a Palais Royalnak már sikerült meghonosítani az utca népének nyers kultúráját az arisztokra-

tikus Párizs szívében. Ez a Louvre és a Tuileriák mellett lévő telek egykor Richelieu bíboros kertje volt. Most a mohó, féktelen rabelais-i nyerskultúra, az élvezetek és a politika gátlástalan európai hírű központjává vált. Időközben egy galériát is felépítettek a Palais mentén; ez lett a híres *camp de tartares*, a prostituáltak és tolvajok tanyája. A Palais Royal, ez az állandó zabolátlan karnevál, gyökeresen megváltoztatta Párizs kulturális arculatát. Mint Orléans hercegének magánbirtoka, gyakorlatilag mentes volt a rendőri ellenőrzéstől, és gátlástalanul a legvégsőkig ki is használta ezt a szabadságát."

Mint rövid idő alatt kiderült, a Palais Royal igazi hatalomszerkezeti központtá, olyan szociokulturális gyújtóponttá vált, amelynek fő funkciója a politikai szónoklat fegyverének kialakítása, ezen keresztül az „új politikus" szocietális karakterének megformálása, végső soron a „szent Nyilvánosság", „a Nép" megkonstruálása volt. A „forradalmárok" kialakuló kasztja kezdettől fogva igen nagyra becsülte a szónoklás művészetét. A különböző fórumokon – a forradalmi klubokban, a Konventben vagy éppen egy katonai táborban – a nyilvánosság előtti megszólalás stratégiai fontossággal bírt. Jó néhány pillanatban akár egy tízfős vagy éppen több tízezer fős hallgatóság befolyásolásának képessége döntött élet és halál, diadal vagy vereség között. Desmoulins gyújtó hatású – egy asztal tetejéről s természetesen a Palais Royal extatikus tömege előtt elmondott – 1789. július 12-ei beszédének például bizonyosan lehetett szerepe a két nappal későbbi emblematikus események elindításában. Aligha véletlen, hogy a forradalom reprezentánsainak megdöbbentően nagy hányada jött a színházak, a színjátszás világából. A jól felépített dramaturgiai szerkezet és az orátori hevület óriási erejű szimbolikus hatalommá, majd hihetetlen brutalitású valóságos (a szó szoros értelmében vett) hús-vér hatalommá vált.

„Aligha véletlen, hogy a forradalom reprezentánsainak megdöbbentően nagy hányada jött a színházak, a színjátszás világából."

Az Orléans hercegek talán egyszerű udvari intrikának induló, ám láncreakciószerűen kontrollálhatatlanná váló törekvései jól rímelnek arra a szintén meghökkentő tényre, hogy – bármilyen meglepő is – az udvar és a főnemesség volt a tekintélyüket leginkább aláásó politikoideológiai irodalom legfőbb fogyasztója, sőt lelkes terjesztője. (A király öccse, Artois grófja bizonyíthatóan üzletileg is érdekelt volt a *szamizdat* „bizniszben".) Mindez megerősíteni látszik Tocqueville-nek azt a nézetét, hogy a régi rendszer részben önmaga sírásója volt, azzal, hogy felelőtlenül kacérkodott olyan eszmékkel, amelyeket érteni ugyan nem nagyon értett, de bizsergetően izgalmasnak és szórakoztatónak talált. Kétségtelen, hogy az *ancien régime* legtöbb képviselője képtelen volt intellektuálisan megragadni a rejtett dekonstrukciós hatalom létroncsoló eljárásainak és technikáinak valóságos tartalmait és igazi dimenzióit. Ezt tükrözi Simon Schama gondolata is: „S akik Pandora szelencéjével játszottak, azzal sem voltak tisztában, hogy milyen nagyra nőtt a diskurzus és propaganda közönsége. Egy *grand seigneur* társalgójából nézve, aki kibontotta a rózsaszín szalagos csomagban érkezett tiltott könyveket, a véleményforgalom biztonságosan korlátozottnak tűnhetett: afféle párizsi divatnak, ami jön és megy, mint a szél. Ám az előkelők világát védelmező falak elképesztő gyorsasággal omlottak gyanútlan lakóikra." A rejtetten támadó új értelmező és tematizációs hatalommal szemben tehát mind a régi, mind a régi-új elit tehetetlen volt. S ahelyett, hogy felismerte volna létroncsoló tartalmait, nagy lelkesedéssel ő maga vált propagátorává. (A régi-új elit kifejezés arra utal, hogy a forradalom rohamos gyorsasággal radikalizálódó s aztán egymással folyamatosan le-

számoló hatalmasságai szocietális státuszukat tekintve szinte kivétel nélkül az *ancien régime* gyermekei voltak, s kezdetben csupán az adott rendszer keretein belüli érvényesülés ambíciói vezérelték őket. A bevezetőnkben említett pszichopatologikus folyamatok azonban rövidesen valamennyijüket véres péppé darálták: „felemelkedésük tehát leginkább a *guillotin* emelvényéig tartó emelkedés volt".)

Hogy e megrendítően lelkes önledarálási folyamat hogyan teljesedett ki, azt leginkább drámai módon a történelmileg villámcsapásszerű gyorsasággal felépülő véleményhatalmi rendszer példázza. A látszólag semmiből jött, végtelenül becsvágyó és gátlástalan fiatalemberek felfoghatatlan gyorsasággal építettek sajtóbirodalmakat. 1789 előtt egész Franciaországban legfeljebb hatvan újság létezett, igen szűk – néhány ezres – olvasóközönséghez eljutva. 1792 nyarán csak Párizsban közel ezer újság jelenik meg több százezres példányszámban. A robbanásszerű növekedést elképesztő radikalizálódás és már-már elképzelhetetlenül mocskossá, véressé és embertelenné fajuló hangnem kísérte. Mindezek között is élen járt Marat *Ami du Peuple* című újságja, Loustalot *Révolutions de Paris*-ja, Desmoulins *Révolutions de France* című lapja, és a végül a véres végkifejletig uszító *Pere Duchesne* Hébert szerkesztésében. (Mellesleg mindhárman erőszakos halállal haltak meg néhány éven belül.) Ezeknek a véleményhatalmaknak óriási szerepük volt a verbális erőszak folyamatos sulykolásában. Ennek korai megjelenése volt a bűnbakképzés, illetve az ehhez kapcsolódó lejáratómitológia. S mivel e folyamatokban az ember legősibb ösztönei mozdulnak meg, így logikus, hogy a támadás a létfenntartás és fajfenntartás körüli ösztönvilágot célozza meg. A rendszer „beüzemelésének" klasszikus célpontja a királyné, Marie-Antoinette. 1783-as első megjelenésétől a királyné 1793-as lefejezésig évente újabb és újabb kiadásban jelenik meg az *Essais historique sur la vie de Marie-Antoinette* című egyre hatalmasabb példányszámban terjedő pornográf mű, amely a szexuális démonológia történelmi prototípusává válik. A királyné perverz szexuális szörnyetegként jelenik meg, akit nemi betegséggel fertőzött meg egy romlott kardinális. E szélsőséges szexuális démonológia alapsémái – az osztrák spionkurva, az impotens király fölött uralkodó nimfomán domina, az esztelen pazarlással államháztartást szétzüllesztő gátlástalan hedonista szörnyeteg – összekavarodtak a méreggel dúsan átitatott közbeszédben, s ez kétségkívül nagyban hozzájárult a királyság intézményének elképesztően gyors eróziójához az 1780-as évek során.

Hasonlóan nagy erejű romboló mítosz volt a szabadság és a jólét – lényegében az élelem – összekapcsolásának bevitele a közbeszédbe. (A fajfenntartás után most megjelenik a létfenntartás ösztöne.) Az illúzió, hogy az új (és az egyre újabb) politikai intézmények mindenki megélhetéséről gondoskodnak, miután a régiek erre nem voltak képesek, azon a hiedelmen nyugodott, hogy a régi rendszer parazitái szándékosan arra használták hatalmukat, hogy válságot okozzanak, s aztán a zavarosban halásszanak. Ezekben a *pacte de famine*-okban, azaz „éhség-összeesküvésekben" az időről időre megjelenő hiány volt a jel a gátlástalan-cinikus spekulánsok számára, hogy tartsák vissza készleteiket a piacról, és az árak növekedését figyelve kivárják azt a pillanatot, amikor a legnagyobb nyereséggel adhatnak túl rajtuk. Ezek a széles körben táplált hiedelmek bűnbakokat követeltek – a spekulánsokat és áruhalmozókat likvidálni kell! – és egyre gyakrabban vádolták az újabb és újabb kormányokat is, hogy cinkosok az összeesküvésben. A forradalom kezdetétől rögzült, majd a hiszterizáció következtében egyre erősödött a hit, hogy az arisztokrácia provokálja ki az éhínséget, így akarván megtörni a nép

szabadságvágyát. Később azonban a forradalmi kormányok is áldozatul estek e hamis mitológiának, hiszen a sajtó véleményhatalma már nyíltan harsogta, hogy a kormány nem kellőképpen erős hazafisága és büntetőbuzgalma az oka annak, hogy a nép nem tud kiszabadulni az éhezés fogságából. Az élelem és a szabadság, majd egyre inkább a düh és az éhség összekapcsolása hajtotta az erőszak eszkalációját, tette lehetővé a forradalmi terror egyre újabb szintjeit, majd azt, hogy a terror rombolása minden előző szintet maga alá temessen.

A hamis tematizáció egyik történelmi csúcspontja az a groteszk viszony, ami a Bastille mitológiája és valósága között feszült. A félrevezető mitológiából szerveződő legendárium itt olyan hatékonyra sikeredett, hogy a Bastille-ról, annak dicsőséges ostromáról és lerombolásáról szóló mese tudományos alaposságú tényként él rendíthetetlenül napjainkban is. Pedig a valóság szánalmas és groteszk módon sokkal egyszerűbb, mint a legenda. Az első tény, hogy három héttel július 14-e előtt, a királyi építészeti akadémia előterjesztése alapján a királyi udvar már elrendelte a Bastille-nak, mint hasznavehetetlen építménynek a lebontását és új városrendezési elképzelés megvalósítását a környéken. A második tény, hogy az ott sínylődő szabadsághősök százai helyett a „felszabadítók" mindössze hét rabot szabadítottak ki. Két őrültet, akiket a charentoni elmegyógyintézetből szállítottak oda, négy pénzhamisítót és egy nemesembert, akit családja kifejezett kérésére sorozatos szélhámosságokért és csalásért tartóztattak le. Mindez persze a legcsekélyebb mértékben sem befolyásolta a forradalmi propagandát abban, hogy a saját kénye-kedve szerint alakítsa a Bastille történetét, hogy jobban megfeleljen a lelkesítő mítoszoknak. És végül a harmadik, talán legkevésbé közismert tény, hogy a Bastille lebontása hihetetlen jó üzleti vállalkozásnak is bizonyult. Pierre-Francois Palloy, a 34 éves sikeres vállalkozó, bár természetesen nem volt jelen az ostromnál, megszerezte az erről szóló igazolást, és egy héten belül, némi „rásegítéssel" a bontási megbízás birtokába jutott. Zseniálisan ráérzett a Bastille-kultusz politikai hisztériájából kiszívható üzleti haszonra. Lebontva az építményt, egyúttal felépített egy mítoszt, amelyet aztán szépen becsomagolt és piacra dobott, mesés vagyont szerezve mindezzel. Nos, a Bastille tehát valóban szimbólum, csak éppen a modern médiahatalom évszázados ívű, az egész világ közvéleményét túszul ejteni képes mítoszképző erejének a szimbóluma.

„(…) a Bastille tehát valóban szimbólum, csak éppen a modern médiahatalom évszázados ívű, az egész világ közvéleményét túszul ejteni képes mítoszképző erejének a szimbóluma."

Vessünk néhány pillantást arra a mozzanatra is, ahol a mítoszképző mechanizmusok éppen ellentétesen működtek, vagyis mértéktelen felnagyítás és dramatizálás helyett inkább a bagatellizálás és eljelentéktelenítés irányába mozdultak. A forradalom esszenciális eleméről, az elképzelhetetlenül véres terrorba torkolló erőszakról van szó. Nagyon nehéz pontos számot mondani, de a legvalószínűbb adat, hogy 1789 és 1794 között, öt év alatt körülbelül másfél–kétmillió ember halt meg erőszakos halállal Franciaországban. Talán ennél is megdöbbentőbb, hogy ebből több százezren nem a harctereken és nem az államilag szervezett terror futószalagján, a *guillotine* alatt, hanem a „spontán népharag" áldozataként a feldühödött tömeg által darabokra tépve.

Joggal merül fel tehát a kérdés, mi és hogyan vezetett ehhez a felfoghatatlan iszonyathoz. Érdemes talán itt is Simon Schama megrendítő, már-már költői sorait idézni: „Miért volt

ilyen a francia forradalom? Miért a brutalitás adta az erejét kezdettől fogva? Miért vallottak sorra kudarcot a forradalmat stabilizálni akarók egymást követő nemzedékei? Csak arról lenne szó, hogy a francia népi kultúra már a forradalom előtt is brutalizálódott, és a királyi igazságszolgáltatás által végrehajtott iszonyatos nyilvános kivégzések látványára spontán véres megtorlással válaszolt? S hogy a naiv forradalmárok nem tettek semmi mást, csak megadták az embereknek a lehetőséget ezekre a megtorlásokra, és beolvasztották őket a szokásos politikai viselkedés eszköztárába? Lehet, hogy ez is része a magyarázatnak, ám elég egy futó pillantást vetnünk a francia határokon túlra, s máris nehezen tudjuk Franciaországot olyannak látni, mintha különösképpen gyötörte volna akár a gazdagok és szegények közti veszedelmes szakadék, akár a bűnözés vagy a népi erőszak különlegesen magas szintje. Mindez legalább is nem volt jellemzőbb rá, mint azokra az országokra, amelyek elkerülték az erőszakos forradalmat. A népi forradalmi erőszak nem valamiféle fortyogó földalatti láva volt, mely végül utat tört magának a francia politika felszínére, s utána megégetett mindenkit, aki az útjába került. Talán jobb volna úgy elképzelnünk a forradalmi elitet, mint vakmerő geológusokat, akik maguk vágnak hatalmas lyukakat a politikai közbeszéd kérgébe, majd a fortyogó anyagot szónoklataik csövén át kivezetik a szabadba. A tűzhányók és gőznyiladékok metaforája azért sem tűnik alkalmatlannak, mert a kortársak is unos-untalan hivatkoznak rájuk. A heves változásokat szorgalmazók közül sokakat lenyűgözött a szeizmikus erőszak, amely egyszerre volt fenséges és borzalmas. Talán a felvilágosodás romantikus hevülete volt az, ami kialakított egy döntő összetevőt a forradalmi elit szellemiségében: a szabadság összekapcsolását a zabolátlan vadsággal."

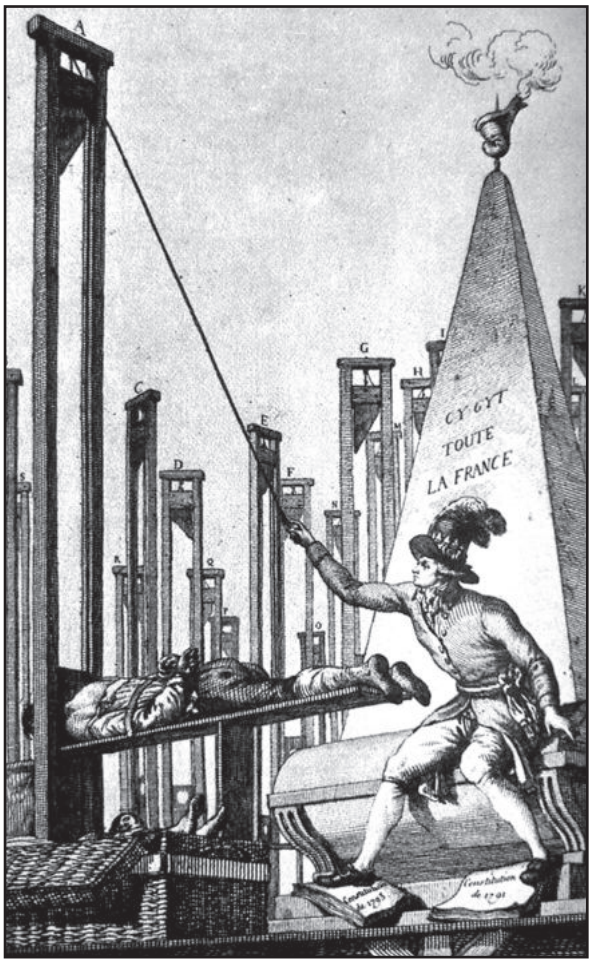
Schama elgondolkodtató szavai megerősítik induló feltevésünket, hogy a folyamatok ontológiai mélyszerkezetében a szabadság értelmezésének létrontás-létroncsolás irányába fordulása jelenti az eredendő lételméleti deformációt. Mindez pedig a „felvilágosodás" sötét öröksége az európai kultúra elmúlt háromszáz éve során. A folyamat lehetősége a Nyugat más vidékein is fennállt, de a „kritikus koncentráció" a jelek szerint Franciaországban jött létre. Itt volt az elit kellőképpen „szertelen", az alávetett nép pedig kellőképpen védtelen ahhoz, hogy a láncreakció, az erőszak és terror fékezhetetlen tombolása beinduljon.

A nukleáris hasonlatot folytatva, a kritikus tömeg elkülönített darabkáinak a robbanási térben való összegyűjtéséhez nagy erejű detonátorokra van szükség. A detonátor szerepét a viharos gyorsasággal és kíméletlen brutalitással megkonstruált véleményhatalom, a média látta el. Mint láttuk, éveken keresztül tartott „a Nép" felépítése, vagyis a verbális erőszak mintáinak betanítása. Filozófiailag megrendítően abszurd, hogy egy önmagát az ész, a ráció és a rend történelmi felkentjének tekintő elit hogyan építi egész stratégiáját a rettegés romboló mítoszai és az ezeket összekapcsoló bestiális ösztönök kavargó káoszára. Vagyis, hogy az utópia, nem először a történelemben, hogyan fordul önmaga tökéletes ellentétébe.

Az elszabaduló indulatok káoszának eszkalációja nagyjából az alábbi történelmi szcenárió szerint zajlott. Az első fázis a verbális brutalitás útján történő kitanítás, melyről már többször szóltunk. A második fázist még az első, ártatlan próbák jelentik. Ezek inkább csak utcai inzultusok. A leváltott Calonne pénzügyminiszter hintójának megállítása, némi ökölrázás és trágár szavak. (Bűnbakképzés, kiterjesztés, fenyegetés, az indulatok óvatos túráztatása.) A harmadik fázis valójában az első éles színpadi próba, az

úgynevezett Réveillon felkelés, három hónappal a Bastille ostroma előtt. Egy héten át tartó vad rémhírterjesztés, mint „tüzérségi előkészítés", majd a „roncstársadalom" kitartó felheccelése. Ez az 1789 áprilisában lezajló „kaland" órák alatt több száz ember halálát okozta Párizsban, így érthetően sokkolta az elitet. A naiv hit, hogy a körülbelül hatezer fős karhatalom képes fenntartani a rendet, összeomlott. A Réveillon felkelés, a kritikus harmadik fázis igazi jelentősége abban áll, hogy megmutatta, milyen sebezhető a nép önjelölt vezetőinek meggyőződése, miszerint tetszés szerint tudják megnyitni és elzárni a népi erőszakot, akár egy csapot. Ez azért kritikus elágazási pont, mert az első tömeges öldöklés még kijózanító lehetett volna. Konstruktív tanulás helyett azonban a patologikus destruktív tanulás győzedelmeskedett. A negyedik fázis, amit egy kortárs szavait használva „a szabadság első holokausztjának" nevezhetnénk, 1792. szeptember 2-án a forradalom egyik legsötétebb fejezete. Az itt már teljesen kontrollját vesztett őrjöngő tömeg a tökéletesen tehetetlen és védtelen bebörtönzöttekre támad. Néhány óra alatt hétezer embert mészárolnak le a démoni kegyetlenség olyan perverz technikáival, amire szinte semmilyen magyarázat nem adható. *Vox populi, vox Dei* – tárja szét tehetetlenül kezét a most már valóban megrettent elit. Az ötödik fázis, amikor az elit „előre menekülve" az állami terror olyan gyilkoló gépezetét indítja el, amivel a népítélet „kisipari" módszerei már nem képesek versenyre kelni. Megkezdődik a *Grand Terreur,* működésbe lép a *Rasoir National* (a Nemzeti Borotva). Közel két év alatt több mint százezer embert fejez le a *guillotin*. „Legyünk félelmetesek, hogy ne a népnek kelljen félelmetesnek lennie" – fogalmazza meg az ötödik fázis alapfilozófiáját Danton. És végül a hatodik fázis a szisztematikus, elmélyült „nagyipari" népirtás: *„The name of the game: Vendée."* Kicsit továbbfokozva a témához végképp nem illő, ám a kortársak által kreált szójátékot: *Vendée = Vengée,* vagyis „Bosszút álltunk!" (*vengée* = megbosszul). A Loire alsó folyásánál elterülő vidék – Vendée – neve ma is különös, furcsa, fojtott, feszélyezettségtől terhes csendet vált ki, ha szóba kerül. Hiába telt el több mint kétszáz év, a francia nemzet máig hozzá sem kezdett annak a traumának a feldolgozásához, amit a név felidéz. Alig több mint fél év alatt Vendée lakóinak körülbelül negyven százaléka – többnyire pokoli testi és lelki kínok között – honfitársai kezétől pusztult el. Lehettek úgy háromszázezren… Ez tehát a „végső megoldás" utolsó, hatodik fázisa, a „múltat végképp eltörölni" logikájának diadala. S ha valaki továbbra is makacsul ragaszkodik a múlthoz, akkor a múlt vele együtt töröltetik el. Igaz, Vendée fellázadt lakói is elég nyersen jelezték, hogy ők a maguk részéről – forradalom ide vagy oda – inkább ragaszkodnának a hagyományaikhoz. A brutalitás apokaliptikus eszkalációjának ezen utolsó szakaszában azonban már reménytelenül áldozattá válik a gyilkos is. (És gyilkossá az áldozat.) A történelmi *danse macabre* ezzel eléri csúcspontját, és ekkor születik a máig is azonosíthatatlan grafikus híres rajza, ahol az „Itt nyugszik Franciaország" feliratú roppant piramis árnyékában Robespierre az utolsó *guillotin*nal kivégzi Sanson főhóhért. (A valóságban igazából fordítva volt: 1794 thermidorjának fülledt párizsi trópusában Sanson végzett vele.)

„Filozófiailag megrendítően abszurd, hogy egy önmagát az ész, a ráció és a rend történelmi felkentjének tekintő elit hogyan építi egész stratégiáját a rettegés romboló mítoszai és az ezeket összekapcsoló bestiális ösztönök kavargó káoszára. Vagyis, hogy az utópia, nem először a történelemben, hogyan fordul önmaga tökéletes ellentétébe."

„Itt nyugszik Franciaország". Robespierre allegorikusan kivégzi Sanson főhóhért a francia forradalmi felforgatás „munkáját" beteljesítve: (A valóságban fordítva történt.) Korabeli ismeretlen grafikus munkája.

Mielőtt megkísérelnénk újra összefoglalni azokat a történelmi tanulságokat, amelyek segíthetnének minket abban, hogy annak lássuk a francia forradalmat, ami, vagyis megrendítő monumentális tükörnek, amelyben a Nyugat szembesülhet létroncsoló brutalitásának egész grandiózus eszköztárával…, szóval mielőtt ebbe kezdenénk, idézzük Simon Schama krónikájának utolsó bekezdését: „Volt azért egy olyan túlélője is a terrornak, aki – szerencséjére – végig rács mögött maradt. A Jardin des Plantes-ban feküdt egy vénséges vén oroszlán, akibe már csak hálni járt a lélek. Akkor hozták Párizsba, amikor a forradalom tönkretette a versailles-i királyi állatkertet, s amikor a stílszerűen Leroy névre hallgató gazdája meghalt 1789-ben. A forradalom dicső napjaiban el kellett viselnie, hogy zaklatják, gúnyolják, sőt köpdösik, amiért a »királyság teremtménye«, sőt az »állatok királya«. Most mocskos és vézna volt, bundáját rüh pusztította, s nyitott sebek, kelések csúfították feltárulkozó bőrét. De legalább életben volt…" És ha már állatmese, idézzük La Fontaine-t. A nagy meseíró történetei úgy fejeződtek be, hogy *Moralité…* Vagyis, mondhatnánk: Mi ebből a tanulság?

A nyugati ember, ha van mersze beletekinteni ebbe a szörnyű tükörbe, sok nyugtalanító dolgon kellene, hogy elgondolkodjon. A döntő, újra és újra visszatérő kérdés a szabadság értelmezésének problémája. Mert miféle szabadság az, amely először és legfőképpen a létroncsolás önpusztító „szabadságát", a lepusztított, manipulatív módon konstruált individuum „szent jogait" rögzíti a szakrális közösség nem is definiált, értelmezhetetlennek minősített és így eleve eltiport jogaival szemben? A terror eszkalációja persze megmutatta, hogy az emberi jogok ünnepélyes magasztalása mögött a versengő elitek azon cinikus és ravasz számítása húzódott meg, hogy az „emberi jogokat" fegyverként használhatják majd riválisaikkal szemben. Miközben az emberi jogokra való hivatkozás az emberi létet meghatározó hagyomány brutális kegyetlenséggel való felszámolását képviselő terror apokalipszisét jelentette. A létezés legbelső törvényeinek cinikus, gátlástalan semmibe vételével azonban nem a modernitás önpusztító létkaraktere semmisíti meg e törvények korlátait, hanem ezek a korlátok számolják fel őt. A francia forradalomnak nevezett iszonyú dráma e folyamat brutális történelmi nyitánya volt.